

TÉKA

gény, hiszen ennyi minden elmondható róla; az író egyetlen választát nem megelőzi, hanem követi, még sokáig követni fogja a kérdések sokasága. Az esszének is rangos utolsó szerzőjénél, Jánosi Jánosnál, a legilletékesebb hazai Dosztojevskij-kutatónál méltóbbra nem is bízhatta volna a kiadó a kötetről, az íróról szükséges tudnivalók elmondását. (*Kriterion*, 1973.)

I. COTEANU: Stilistica funcțională a limbii române. — Coteanu kötete több mint egyévtizedes stilisztikai munkásságának az elméleti összegezése. Az első fejezetben a stílust vizsgálja információs-elméleti és szemiotikai megvilágításban. A második fejezetben a stílusokat nyelven belüli vázlatként próbálja jellemezni; ugyanúgy, mint a harmadik fejezetben a népi nyelvet gazdag, főleg a román folklórból vett nyelvi anyag alapján. Mindehhez a keret a nyelvnek az a stilisztikai hierarchikus rendszere, amelyet a szerző „idiostílus”-nak nevez, és amely modellként szolgál mind a stílus alakítása, mind pedig kutatása számára. (*Editura Academiei*, 1973.)

KONSZTANTYIN PAUSZTOVSZKIJ: Najegyinye sz oszenyju. — Mérlegkészítés könyve ez a válogatás. Megtalálhatók benne a publicista és az irodalompolitikus Pausztovszkij egykori gondolatai, frissebb keletű emlékezői eltávozott pályatársakról. A válogatást a felvetett kérdések időszerűsége (például a gyermekirodalom fontossága), az átélt korok irodalomtörténeti érdekessége s a szerző egyénisége együttesen teszi izgalmassá. Pausztovszkij a humanista gondolat szószólója volt, bátran kiált méltatlanul elhallgatott és mellőzött kortársaiért, egész munkásságát az igaz emberiség hirdetésének szentelte.

mány”-nak nevezni. Előreláthatólag mindez érvényes lesz a jövő évben megjelenő kötetekre is. Már a kiadói terv ismertetője is „bevallja”, hogy Selinger Sándor (a sorozat egyik utóbbi kötetének hátlapján olvasható kiadói előrejelzésben László) *A kristályfoszforok lumineszcenciája*, valamint Semlyén János *A tér és az idő relativitása* című könyve olyan olvasóknak szól, akik már számottevő fizikai alapismeretekkel rendelkeznek. Az a tény pedig, hogy a tervbe vett kötetek közül a másik hármát (Csürös István: *Az Erdélyi-medence növényvilágáról*; Vallasek István: *Az abszolút zéró fok felé*; Vasas Samu: *A bionika ma*) ugyanez az ismertető a legszélesebb olvasóközönségnek ajánlja, még nem jelent semmilyen garanciát; az *Ultrahang a biológiában* című kötetről is ugyanígy vélekedett egy recenzius a *Korunkban* (1972. 8., Téka-rovat), aki — valószínűleg szakember lévén — úgy gondolta, hogy amit ő megért, az a sorozat közönségének nagyobb része, a diákok előtt is világos kell hogy legyen.

Ájánlgatás helyett, azt hiszem, helyesebb számot vetni a valóságos helyzettel, amelyet tanár létemre meglehetősen ismerni vélek. E könyvek igen régi igényt elégítenek ki; mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy egykettőre eltűnnek a könyvüzletekből. De ne nevezük őket másnak, mint amik: a bizonyos előképzettséggel már rendelkező érdeklődők számára írt kismonográfiáknak. Egyébként a tudománynépszerűsítés és az ismeretterjesztés megkülönböztetésére nemcsak a Dacia, hanem minden kiadó és minden sajtótermék tervében s munkájában szükség van. Jó lenne az itt tárgyalt sorozat keretében ezután olyan könyveket is megjelentetni, amelyek valóban a tudománynépszerűsítést szolgálják — nem utolsósorban azért, hogy az ismeretterjesztő kismonográfiák iránti érdeklődés se apadjon el.

Tóth Károly

A modern civilizáció kritikusa?

Nagy izgalommal vettem a kezembe Nietzsche válogatott írásainak új magyar kiadását.* Vajon mit jelent nekünk ma Nietzsche, akinek írásait szellemi fegyelemre és pallérozottságra nevelő tanáraink feddő pillantásaitól félve a pad alatt olvastuk? Később nem középiskolai fokon tanították, hogy Nietzsche a német fasizmus prófétája, nincs mit tőle tanulni, csak elmarasztalni lehet.

A válogatás — Széll Zsuzsa munkája — Nietzschének azokkal az írásaival ismerteti meg a magyar olvasót, amelyek a polgári élet és kultúra elé tartá-

* Friedrich Nietzsche Válogatott írásai. Gondolat Kiadó. Budapest, 1972.

nak görbe tükröt. A kötetből főleg a fiatal Nietzsche szellemi arcképe és teljesítménye rajzolódik ki, amelyet valamikor olyan nehéz volt megtalálni írásainak rengetegében; akire mi ugyancsak ifjúi magunk-keresésében inkább ráéreztünk, semmint ráismertünk. A problematikusság önmagában azonban még nem tenné szükségessé Nietzsche újrakiadását. E szellemi teljesítmény utóéleté az, amely térben és időben annyira kiterjedt, hogy a XX. század eszméi nem érthetők meg az eredeti Nietzsche ismerete nélkül. Elég, ha az irodalomból Thomas Mann, Ady, Szabó Dezső, Szabó Lőrinc nevét említem.

Kétségtelen, hogy Nietzsche gondolatrendszerének belső ellentmondásai lehetővé tették, hogy a fasizmus éppen őt sajátítsa ki szellemi előfutárának. Mindez nem változtat a lényegen: Nietzsche filozófiája, vonzó, képekben gazdag, aforisztikus stílusával olyan kérdésekhez nyúl, amelyek ma sem vesztek idősrülésükből. Ebben kell keresnünk filozófiájának értékes magvát.

Legnagyobb marxista kritikusa, Lukács György így jellemzi Nietzschét: „Különös fogékonyság, különös problémaérzékenység van benne aziránt, mire van szüksége a parazita értelmiségnek az imperialista korszakban.“ Egy másik megállapítása szerint: „Nietzsche úgy különbözik Rosenbergtől, mint sárga ördög egy kék ördögtől.“

A parazita értelmiség „problémaérzékeny“ képviselőjével volna hát dolgunk?

Nietzsche a polgári fejlődéssel elégedetlen értelmiség kultúrkritikáját alkotta meg, azokét, akiket kiszolgáltatott léthelyzetük veszélyérzete késztetett az új életforma keresésére. Ez a réteg nem találta meg az utat a munkásmozgalom felé. Magára maradvá, a társadalmi fejlődés vonalától elszakadva kereste a kiutat a megmerevedett, nyájerkölcnek kedvező klímából.

Mikor egy Nietzsche-válogatás és egy új szemléletű tanulmány ürygén észrevételeinket mondjuk el, a múlt század egyik legeredetibb német filozófusáról nem rajzolhatunk egyoldalú képet. A racionális megismerés és világmagyarázat tagadásával Nietzsche nemcsak a tudományos fejlődést mint olyant vetette el, hanem megkísérelte az agnoszticizmust mítoszba átnöveszteni, s mint ilyen az imperialista korszak reakciós ideológiájának egyik eszmei forrása. Az „intuitív megvilágosodás“, amelynek gyökereit Nietzsche Héراكleitosz filozófiájában találta meg, kissé meghamisítva az ókor legnagyobb dialektikus elméjének eszméit, az emberi megismerés új korszakának tudatos és célratoró elutasítása volt. Ironikus polémiaja az „igazi világ“ (objektív valóság) megismerhetősége ellen irányult, s ebben a vonatkozásban a vele egytörékvesű machisták „objektívizmusát“ is túlhaladta. Az apollóni—dionüszosi fogalom pár mintájára a látzatot és lényegét ellentétként fogta fel, s ezzel kérdesség tette a tudományos megismerést.

Ismeretelméletének látószögéből érthetjük meg létről és létről alkotott felfogását. A lét pusztá fikció, a hatalomra törő akarat terméke, kikerülhetetlenül visszatér az örök körmozgásban, a megsemmisülés fináléja nélkül. E rövidre fogott jel-

TEKA

Pontos, árnyalt leírása nyomán a század eleji orosz irodalom olyan kiemelkedő alakjai elevenednek meg, mint Blok, Cvetajeva, s a szovjet irodalom hőskorának olyan vezéregyéniségei, mint Bulgakov, Vszevolod Ivanov, Babel. (*Szovjetszkij piszatyelj*, 1972.)

SIPOS DOMOKOS: Vajúdo idők küszöbén. — Huszonhat novella, két tucat vers: szinte egész termése egy hét esztendőre szabott írói életpályának; nagy ígérete az első világháború után kisebbségi viszonyok között megszülető romániai magyar prózaírásnak; ráfigyelt Benedek Elek, Kunz Aladár, Aprily Lajos, Szentimrei Jenő, Németh László, Gaál Gábor, mert közös volt bennük az igazi kultúra, a humánus akarása; „egy forrongó korszak szellemiségének kifejezőjeként“ számíthat a mai olvasó érdeklődésére. (*Kriterion*, 1973.)

ARANY ÉS PETŐFI LEVELEZÉSE. — Miért kedves ez a hatvannégy levél? Mert nagy részük nem két nagy embert, hanem két sihedert mutat be, akik így titulálják egymást: Te, Aranyok aranya! Lelkem fattya. *Aranyos* szájú szent János barátom! Isteni Sándrim! Szerelmetes fa-Jankóm! S vannak helyek, ahol pontoszni is kell. „Két lélekóriás hancúrozásával“ kezdődik a levelezés, majd egy megejtően szép emberi dráma bontakozik ki belőle. Mert Petőfi szeretné kiragadni barátját szalontai magányából, Arany pedig fékezni, csitítani igyekszik Sándriját, ami legkevésbé sem sikerül. S a dráma tragikus formát ölt az utolsó levelekben, amikor azok egyre rövidebbek, egyre adatközölbbebb lesznek, míg végül július 11-én megszakad a levelezés. Helyesen tette Antal Árpád, hogy a függelékben Aranynak Petőfit idéző verseit is közölte abból

TÉKA

az időből, amikor már nem írhatott barátjának. (*Kriterion*, 1973.)

PLINIUS: A természet története. — Csaknem kétezer évvel ezelőtt élt tudós, aki — a fordító és kommentáló Váczky Kálmán szerint — minden naivitása mellett az igazi tudós erényeivel volt ékes: a valóságot kutatta kritikai szemmel, teljességre törekedett, a tudást gyakorlati célokra használta fel. Munkáját a szerénység, az önkritika, az emberséges érzület jellemezte. Halála a Vezúv kitörésekor következett be, amelyet — író unokaöccsének tanúsága szerint — közelről figyelt, és róla jegyzeteket készített. Nagy művének, a *Naturalis historiának* csillagászati és földrajzi fejezeteiből ad válogatást ez a kis TÉKA-kötet. (*Kriterion*, 1973.)

ARANY JÁNOS ÉS ROZVÁNY ERZSÉBET. — Tanár és tanítvány kapcsolata, talán annál is több az, ami a költőt, a Rozvány család barátját Nagyszalontán a költői hajlamú kis Erzsébethoz fűzte. Kötetnyi levél maradt hátra, amelyet Arany felesége és lánya írt Rozvány Erzsébetnek. Ezekhez kapcsolódnak még Erzsébet bátyjának, Györgynek visszaemlékezései iskolatársára, Arany Jánosra. (Rozvány György egyébként az illegalista Rozvány Jenő apja volt.) Mindez együttvéve, ahogy Sáfrán Györgyi összeválogatta és kommentálta, fényt vet a nagy költő életének egy kevéssé ismert szakaszára s a száz évvel ezelőtti Nagyszalontára is, amikor a Csonkatoronyban még nem volt múzeum, de éltek azok, akiknek a képei ma a falakon láthatók. A kis TÉKA-kötet nemcsak irodalomtörténeti adatokat közöl, hanem hangulatot is teremt maga körül. (*Kriterion*, 1973.)

lemzésből is kitűnik a nietschei filozófiának az a törekvése, hogy mitikus sorsszerűséggel tegye eleve elrendeltté az úr-morál apoteózisát.

A Wille zur Macht életfilozófiája, az emberfeletti ember ideálja, antidemokratizmusa, úr-morálja a huszadik századi fasiszta típusú totális állam igazolásának és elfogadtatásának eszmei támpontja volt. Reakciós utóhatásában tetőzött a nietschei filozófia haladáellenes tendenciája. Ezt a törekvést sohasem rejtette véka alá, nyíltan és gátlástalanul fejtette ki, hogy a demokrácia romlás és hanyatlás. Az elit arisztokratizmus reakciós eszme volt, és az is marad. Ezt a mai olvasó történelmi tapasztalataival és időtávtalával sokkal jobban tudja, mint valaha.

Elfogadhatónak tartom Martin Heidegger találó értékelését Nietzsche nihilizmusáról: „Minden belátás ellenére azért nem tudja felismerni a nihilizmus rejtett lényegét, mert a nihilizmust már eleve és csak az érték gondolatból kiindulva mint a legfőbb értékek elértéktelenedésének folyamatát ragadja meg. Nietzsche-nek így kell megragadnia a nihilizmust, mert a nyugati metafizika vonalán és körében tartózkodva gondolja végig ezt a metafizikát.”

Nietzsche az „érték gondolatban” a polgári lét és az európai történelem fejlődését gondolja végig az apollóni és dionüszoszi elemek tusájában.

Amikor a dionüszoszi életörömet hangsúlyozza, s Dionüszoszt választja a „Mégfeszített” helyett, akkor arra utal, hogy az embernek túl kell jutnia önmagán, hogy elérkezzen az emberfeletti emberhez. „Válj önmagaddá!” A szabad szellemet az önmegrendelés öröme és ereje jellemzi, néha elszakad a konkrétumoktól, és a mélységek felett táncol.

Az emberi történelem korszakait Nietzsche morális alapon különbözteti meg. A *morál előtti* korszakban a cselekedet értékét vagy értéktelenségét következményeiből származtatták, míg a *morálon kívüli* korszakban a „cselekedet döntő értéke éppen abban van, ami nem származik benne”. Nietzsche észrevette, hogy a polgári korszakkal, a történelem előző századainak betetőzéseként, a cselekedetek és a magatartás devalválódása következett be. A „nyájerkölcs” tehetetlenséget takar, az erőt és az akaratot megtöri a konformizmus, a beilleszkedés kikényszerített engedelmissége. Nem ismerek találobb jóslatot a kispolgárisodott közerkölsről: „Már a magas rendű, független szellemiséget, a különállás akarását, a nagyfokú értelmi képességet is veszélyesnek fogják érezni; mindazt, ami az egyént a nyáj fölé emeli, és felebarátjában félelmet kelt, ettől kezdve rossznak nevezik, s erkölcsi névhez és tisztességhez jut a méltányos, szerény, beilleszkedő, alkalmazkodó érzület, a vágyak középszerűsége.” Ugyanilyen telitalálat a fiatalokról írt aforizmája is: „Legbiztosabban azzal ronthatnak el egy ifjút, ha arra oktatják, hogy többre becsülje a vele egyformán gondolkodót a másképp gondolkodónál.” A nietschei kultúrkritika leglényegesebb eleme a konformizmus bírálata, melynek légkörében az önmaguk megvalósítására törekvő, hivatásukat sorsként felfogó alkotók újatakarása is szétfoszlik. Mindig

TEKA

szembe találják magukat az „apollonikus” megfontolás és taktikázás falával. A XX. század szociológiai és filozófiai gondolkodásában, az elhatalmasodó konformizmus elleni harcban áttételesen tovább élt és hatott a nietschei filozófia erkölcsbírálata. A „kívülről irányítottság” elmélete a példa, hogy a német filozófus halála után jó fél évszázaddal a fejlett ipari társadalom valóságában az alapprobléma időszerű maradt. A társadalmi változások, a történelem kritikája kiválasztotta a nietschei filozófia igazi értékeit.

A konformizmus kritikája nem a paraziták cselekedete, hanem az elkötelezettségek, akik túl tudják tenni magukat a példaként eléjük állított jön és rosszon. Olyan tilalomfákat és tabukat rombolnak, amelyek kiszolgáltatják az embert hanyatlásának. Ide kíváncsiok Nietszche kérdése: „De az ellentmondani tudás, a megszokott, a hagyományos, a megszentelt dolgok ellenzésében kivívott jó lelkiismeret — több mindkettőnél, ez kultúránk igazán nagy, új, bámulatos vonása, a felszabadult szellem legmerészebb lépése: ki tudja ezt?”

Ha a modern ember lelkialkatának megfelelő építészeti formát tudna alkotni — írja a *Hajnalpírban* —, labirintust kellene építenie. A görögök igazi életet éltek, mert ismerték az életörömet. A görög példa nyomán képzelte el Nietzsche az európai kultúra és elit kialakulását. Görögország fénykorának a Szókratész előtti korszakot tartotta, a dionüszoszi életörömet, a marathóni nyers testi-lelki derekaságot. Mit csodáltak a görögök Odüsszeuszban? „Elsősorban is alakoskodó képességét, furfangját a félelmetes megtorlásban; azt, hogy állja a sarat; ha kell, nemesebbnek látszik a legnemesebbnél; az tud lenni, ami lenni akar, hősiesen kitartó; felhasznál minden eszközt, van benne szellem — az istenek is csodálják szellemét, mosolyogva gondolnak rá — minde görög »eszmény«!”

Szókratészszal már a felvilágosodás kezdődik, amikor az ösztön helyét az ész foglalja el. Nietzsche ezzel felismerte a rideg racionalizmus veszélyét, az ész dogmatikus erőszakátétét az élet valóságán.

Platón államtanában ésszerűen akarta rendezni a rendezhetetlent. A polgári lét és kultúra válságát felismerve Nietzsche az Übermensch eszméjéhez, egy új arisztokrata társadalom képzeletbeli valóságához menekült. A megvalósíthatatlanhoz. De akárcsak Platónnál, jó a korpék, az erkölcsi elsatnyulás lélektani rajza. Nietzsche görögösről alkotott modelljéről és esztétikájáról teljes képet nyújtott volna a kötetből hiányzó *Geburt der Tragödie* című korai tanulmánya.

Nietzsche a filozófus írónak ahhoz a csoportjához tartozik, akiknek írásművészete külön értéket képvisel. A német filozófia elvont nyelvezetének és fogalmi rendszerének nyomát sem találjuk nála. Az első korszak hagyományokban gyökerező összefüggő tanulmányai után áttért az aforisztikus formára. Az aforizma-füzérek között kitűnő lélekrajzokat találunk, ilyen például Pál apostolé. Stílusa, nyelve, kifejezési formája néhol Sören Kierkegaard-t juttatja eszünkbe, néhol pedig Wittgensteint.

VERES PÉTER KOSZORÚJA. — Nyolcvannyalc emlékező írás, levél, jegyzet és dokumentum idézi ebben az emlékkönyvben Veres Pétert, akit legelsőnek Kádár János így jellemez: „...élete, magatartása jól példázza az igazi humanistát és demokratát.” A szerkesztő Rádics József gondosságából összegyűlt kortársi vallomások szerint Veres Péter „klasszikus morálitású művész” (Illyés Gyula), aki „mindenről mindig fontosat mondott” (Mesterházi Lajos), „...holtában is munkás” (Csoóri Sándor), „egyszervolt ember” (Zelk Zoltán), „nemzetségtfő” (Donáth Ferenc), „a bölcsen bátor” (Urban Ernő); vele kapcsolatban szó esik „a szüntelen tudásvágyról” (Cseres Tibor), a „nyelvészkedőről” (Lórinca Lajos), a „tiszta ember”-ről (Gáspár Sándor). És Bálint György üdvözlí, Molnár Erik vitatkozik vele, Erdei Ferenc megvédi, Kállai Gyula bátorítja, Lukács György értékei, Féja Géza az irodalomtörténetbe helyezi, Darvas József bizalmával ruhazza fel, Illés Endre lelkesedik érte, Németh László megállapítja róla: „ő asszimilálta magyar észjárásá a szocialista gondolkozást.” Meg kell még állanunk Ortutay Gyula, Sipos Gyula emlékezeseinél, meg kell látogatnunk a balmazújvárosi szülőházat Czine Mihály, aki elviszi az író Tiszacsécsére is, Móricz Zsigmond falujába. Megtaláljuk Gaál Gábor levelét „Ngs. Veres Péter úrnak” címezve (1933), s az ő levelét Fábry Zoltánhoz (1937); itt van Nagy István elismerése is a *Szűk esztendő* vizsgasztalanságukban nyugtalanító földmunkás-igazságairól (1942). A képanyag történelmi galériáján Veres Péter ismert cizmás alakja mellett felfedezzük Asztalos Istvánt és Szabédi Lászlót. (*Táncsics Könyvkiadó, 1973.*)

TÉKA

SOMOGYI TÓTH SÁNDOR:

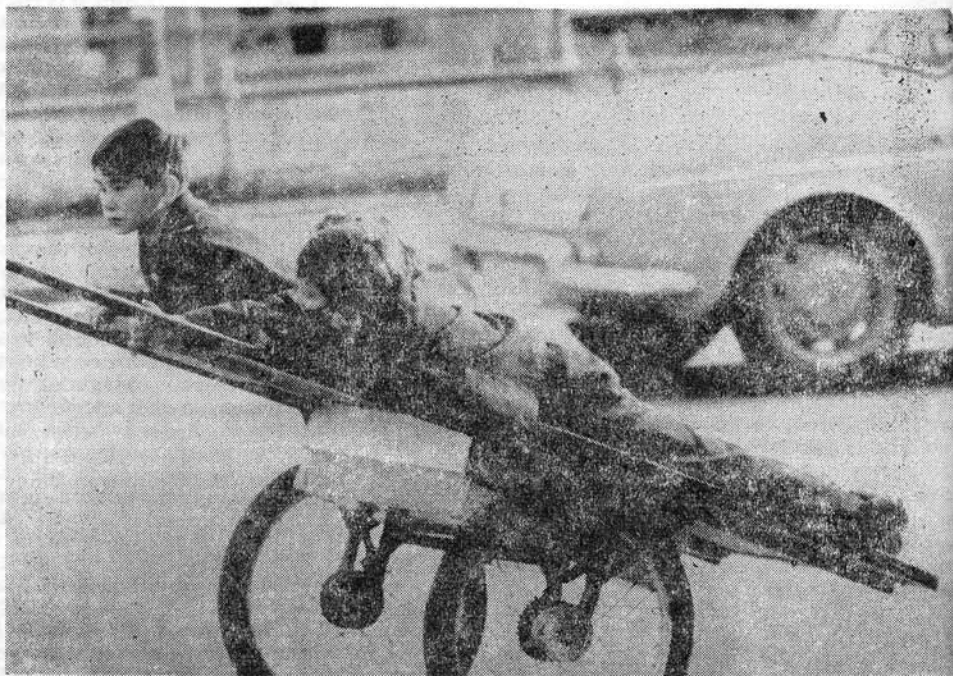
A gyerekek kétszer születnek.

— Az ismert író első ifjúsági regénye izgalmas, problémafelvető könyv. A tizenhároméves hős, Kerekes Zsolt „érdekes fiú”: belebrekeg a tanár szövegébe, elködörög az iskolából, gyújtogat, átveri félénk barátait, modortalan, kíméletlen, szemtelen, követelőző. Sorozatosan érkezik intőlevél az iskolából, s az apa ismételtgeti üres fenyegetéseit meggyőződés nélkül, hiszen Kerekes főorvosék családjában az apai tekintély ugyancsak ingatag. Miért ilyen Zsolt? És: segíthet-e valaki rajta? Kivel tud a gyermek felszabadultan beszélni gondolatairól? Ezekre a kérdésekre ad választ a regény, befejezésül bemutatva Kerekes Zsolti második születését: a magáratalálást. (Móra Könyvkiadó, 1973.)

A nemzetiszocializmus a nietzschei hagyaték néhány mondatát összefüggéseiből kiragadva jelszavakká gyúrta át, s visszájára fordította Nietzsche nacionalizmusellenességét. Nietzsche elítélte a német nacionalisták franciagyűlöletét, antiszemitizmusát. A keresztény romantikát, a wagnerizmust, a teutonizmust, a porosz gőgöt a német szellem és lelkiismeret elborulásának nevezte. Az utókor feladata, hogy kultúrkritikájának igazi értékeit újralfedezze, méltó helyére állítsa Nietzschét a filozófia történetében.

Külön kell szólnunk Széll Zsuzsa bevezető tanulmányáról, amely bizonyára az újabb magyar nyelvű Nietzsche-irodalom legjobb írása. Korszerűen, előítéletek nélkül veti fel a nietzschei filozófia legaktuálisabb kérdéseit. Megállapításaival lehet vitatkozni, de ez mit sem változtat a tényen, hogy a tanulmány közelebb visz az igazi Nietzsche megismeréséhez. Olvasása közben gyakran gondoltam egy Nietzsche-monográfiára, amely lehetőséget biztosítana a bevezető tanulmányban érintett vagy félig kifejtett gondolatok alaposabb elemzésére. A szépen gyarapodó magyar nyelvű filozófiai irodalomnak szüksége volna erre a monográfiára. Természetesen Nietzschének a magyar szellemi élet egy részére gyakorolt hatásával is foglalkozni kell, mert csak ezzel válik a róla és utókoráról alkotott képünk teljessé.

Fábián Ernő

Imecs Márton fotója